

RUURLO ANNO 1647

DOOR D. J. H. OONK TE MARIËNVELDE

In Archief 1976 verscheen een even uitgebreid als belangwekkend artikel van de hand van de heer Saaltink¹, waarin een sociaal-historische schets gegeven werd van het dorp Neede anno 1646. Als basis voor deze studie van een 17e-eeuwse Achterhoekse plattelands-gemeente diende het verpondingscohier. Dit verpondingscohier - door Saaltink treffend gekenschetst als 'het 17e-eeuwse Doomsdaybook van de provincie Gelderland' - was een door de Staten van Gelderland opgemaakte inventarisatie van het onroerend goed in deze provincie. Het bevindt zich thans in het Rijksarchief te Arnhem. Het geeft per gemeente een gedetailleerd beeld van het grondgebruik, bezitsverhoudingen, bedrijfs grootte, pachtvormen, etc. rond het midden van de 17e eeuw. Zoals Saaltink ook stelt moet het mogelijk zijn op basis van de gegevens uit dit verpondingscohier te komen tot een dieper inzicht in de samenleving van de 17e eeuw voor de gehele Achterhoek. In combinatie met andere bronnen (ik denk hier met name aan de markeboeken en het landmeetkundig archief) moet men bovendien kunnen komen tot een meer gedetailleerd beeld van de ontwikkelingen over een langere periode. In onderstaand artikel wordt aan de hand van de gegevens uit het verpondingscohier een beeld geschetst van de situatie in Ruurlo in 1647. Het moet gezien worden als een aanvulling en uitbreiding over een breder gebied van het door Saaltink voor Neede verzamelde materiaal. Daarnaast biedt het ons natuurlijk een dankbare mogelijkheid om iets van de specifiek plaatselijke historie voor Ruurlo te achterhalen. Hoewel Ruurlo zelden de voorpagina's haalt en heeft gehaald blijft deze toch zeer het vermelden waard. Zeker als men de moeite neemt het leven en werken van de mens wat aandachtiger in detail te bekijken; het abstracte wereldgebeuren even laat rusten en tijd nemen voor een blik op ons concrete dagelijks leven, zowel van nu als van vervlogen dagen.

Om niet in onnodige herhalingen te vervallen zijn aard en opzet van het verpondingscohier hier slechts zeer globaal weergegeven, voorzover het in het kader van dit artikel noodzakelijk leek om tot een enigszins afgerond geheel te komen. De verwerking van de gegevens is bovendien in grote lijnen op dezelfde wijze gebeurd als bij Saaltink. Dit om enige systematiek in het onderzoek te behouden en vergelijking tussen de resultaten te vergemakkelijken. Alvorens over te gaan tot een bespreking van de resultaten uit het verpondingscohier wil ik eerst een schets geven van de historische ontwikkeling van Ruurlo. Dit om te komen tot een globaal idee van de plaatselijke omstandigheden en de staatkundige positie van Ruurlo in het grotere geheel. Naast een korte beschrijving van het verpondingscohier zal ook enige aandacht worden gegeven aan het oude maten- en muntenstelsel uit de 17e eeuw. Dit verschilde namelijk beduidend van ons huidige decimale stelsel. Ook zullen we bij voorbaat enkele fundamentele verschillen registreren in ontwikkeling en structuur tussen Ruurlo en Neede, omdat deze de resultaten kunnen beïnvloeden.

1. Korte historische schets van Ruurlo

De naam Ruurlo duikt voor het eerst met zekerheid op in het jaar 1326, dan nog onder zijn oude naam Roderlo. Het betreft hier een leenakte van de graaf van Gelre en Zutphen², waarin Steven van Roderlo genoemd wordt als leenman op 'den hoff te Roderlo'. Het staat echter buiten kijf dat Ruurlo veel ouder is dan deze 653 jaar. Slicher van Bath³ onderscheidt voor de Achterhoek vier vestigingsperioden. De eerste twee voor het jaar 600, waaronder die van de plaatsnamen eindigend op -lo. Ook Ruurlo/Roderlo hoort dus tot deze categorie en zijn ontstaansdatum kunnen we dan samen met Slicher van Bath stellen ergens rond het jaar 600. Hiermee krijgt de ouderdom van Ruurlo direct al aanzienlijk meer allure.

Tussen dit globale jaartal 600 en het jaar 1326 van de leenakte liggen dan nog zeven lange eeuwen. Eeuwen waarvan we voor Ruurlo niets schriftelijk vastgelegd vinden, maar waarin

evengoed ingrijpende veranderingen plaatsvonden, o. a. op staatkundig en agrarisch terrein. Willen we dan ook wat meer inzicht hebben in de ontwikkelingen hier in deze periode dan kunnen we gaan kijken naar wat bekend is van de gehele streek of nog grotere verbanden. Op school hebben we allemaal geleerd van Karel de Grote. Deze versloeg met zijn Frankische legers in 779 de Saksen onder hun legendarische hertog Widukind, ergens in de buurt van Bocholt. Daarmee komen ook onze streken onder Frankische invloed: het christendom doet schoorvoetend zijn intrede ten oosten van de IJssel en het veroverde land wordt in gouwen verdeeld. Pater Reinders en Thielen⁴ hebben getracht de grenzen van deze gouwen in de Achterhoek te reconstrueren. Zij hebben aannemelijk gemaakt dat Ruurlo ingedeeld moet worden bij de IJsselgouw, waarvan de grenzen globaal rond de plaatsen Laren, Lochem, Ruurlo, Vorden en verder richting Bronkhorst gelopen zouden hebben. (Pas later gingen ook Hengelo en Zelhem tot dit gebied behoren).

Dit is een belangrijke constatering. Vanaf dit moment is de politieke geschiedenis van Ruurlo gekoppeld aan die van de IJsselgouw, het latere graafschap Zutfen. Dat de oostelijke grens van deze gouw tussen Ruurlo en Groenlo liep is niet zo toevallig. Hier lagen uitgestrekte en onbegaanbare moerasgebieden, van het Ruurlose Broek via het Zieuwent doorlopend tot het Wolfersveen. Het was dan ook een voor-de-hand liggende natuurlijke grens. Deze situatie is nog lange tijd herkenbaar gebleven. Nog tot na 1800 liep de weg van Ruurlo naar Groenlo via de Platvoet in Borculo. Overigens zullen we later nog terugkomen op het Ruurlose Broek. Het zou te ver voeren om in het bestek van dit korte overzicht de gehele geschiedenis van de graafschap Zutfen de revue te laten passeren. Daarom laten we deze eeuwen van machtsstrijd en verwarring voor wat ze zijn na nog de volgende constatering te hebben gemaakt. Als na Karel de Grote het Frankische Rijk in verval raakt gaat dit gepaard met een ernstige crisis op allerlei gebied. Veel van de gouwen gaan als kleine staatjes een eigen leven leiden, ook al behoorden ze wat het gebied der Nederlanden betreft sinds 925 in naam tot het Duitse Rijk. Door huwelijken, verervingen en veldslagen vinden samenbindingen en versnippering plaats. Uit deze machtsstrijd komt in Oost-Nederland het graafschap Gelre als het machtigste te voorschijn. En het is deze graaf van Gelre die rond 1150 ook Zutfen in zijn bezit krijgt. Sindsdien noemen zij zich dan ook graaf van Gelre en Zutfen. (Vanaf 1339 wordt het hertog van Gelre en graaf van Zutfen).

Keren we nu weer terug naar het jaar 1326 en daarmee tot de adellijke heren op de hof te Roderlo. Deze heren van Ruurlo behoorden tot de ridderschap van de graafschap Zutfen. In tijden van oorlogsgeweld hadden ze de plicht zich in hun harnas te hijsen om aan de zijde van de graaf ten strijde te trekken. En in de schaduw van hun vaandel marcheerde dan een legertje van Ruurlose boeren mee. Dat het kasteel of het dorp zelf echter betrokken zijn geweest bij gevechtsacties of belegeringen is nergens gevonden. Waarschijnlijk is Ruurlo - zoals het in het oostelijk puntje van de graafschap tegen de onbegaanbare moerassen lag gedrukt - ook nauwelijks van enig strategisch belang geweest. Men heeft de wapens in de verte horen kletteren maar de boeren zijn er nauwelijks voor vanachter hun ploeg vandaan gekomen.

Ook op ander gebied zien we dat de grote heren en het wereldgebeuren weinig vat hebben gehad op Ruurlo. Adellijk grootgrondbezit komt er in de middeleeuwen vrijwel niet voor. Mogelijk was de grond van oudsher in hoofdzaak verdeeld en versnipperd tussen de boerenbevolking, wat het voor een adellijk grootgrondbezitter nauwelijks interessant maakte om hier naar bezitsuitbreiding te streven. Populair gezegd: hij kreeg er letterlijk geen poot aan de grond. Een gevolg hiervan is wel geweest dat over de vroege geschiedenis van Ruurlo heel weinig bekend is. In oude archieven is de naam maar zeer sporadisch terug te vinden. Als adellijke bezittingen voor 1500 zijn alleen het Huize Ruurlo (een leen van de graaf/hertog van Gelre en Zutfen) en het erve Levenstroet (een leen van de heren van Berg)⁵ bekend. Als geestelijk grootgrondbezit is alleen sprake in de vorm van het erf Broessinck, dat de heren van Ruurlo in de 14e eeuw in leen hadden van het klooster te Elten.² In het verpondingscohier is het erf al niet meer onder deze naam bekend, terwijl ook het klooster te Elten niet meer onder de eigenaars van gronden wordt genoemd.

Van het Huize Ruurlo zelf bestaat wel een zeer uitgebreid huisarchief, maar slechts een klein

deel heeft betrekking op het dorp zelf. Het merendeel behandelt ambtelijke zaken en familie-aangelegenheden van de kasteelheren. Tot 1420 was dit het geslacht van Roderlo, dat werd afgelost door de Heeckerens. Tussen 1684 en 1726 was het kasteel nog korte tijd in handen van de familie Schimmelpenninck van der Oye waarna het tot voor zeer kort in handen bleef van een andere tak van het geslacht van Heeckeren.

Constateren we dat Ruurlo een typisch boerendorp is geweest dan moeten we ook wat nader ingaan op de organisatie van het platteland. Tot de tijd van Napoleon is het platteland verdeeld geweest in marken. Tegenover de steden met hun stadsrechten hadden de marken hun eigen specifiek op de landbouw gerichte regels. Hierin werd o.a. tussen de aanwezige erven het onderhoud van sloten en wegen geregeld alsmede het gebruik van de woeste gronden. Een erf mocht bijv. maar een bepaald aantal koeien op de gemeenschappelijke weidegronden (de meene-gronden) laten grazen. Het totaal van deze rechten en regels geeft een indringend beeld van het leven binnen zo'n marke; voor een totaal overzicht verwijs ik hier echter naar o.a. Slicher van Bath³. Later breidde de boerenbevolking zich uit en kwamen er meer bedrijven. We zien dan dat onderscheid gemaakt wordt tussen de oorspronkelijk aanwezige erven (de gewaarde of stemdragende erven, met een waarde-aandeel in de gemeenschappelijke woeste gronden) en deze nieuwe bedrijfjes (doorgaans aangeduid als katersteden). Deze laatste hadden doorgaans minder rechten binnen het gebied van de marke. Aanvankelijk werd de gang van zaken binnen een marke bepaald door ongeschreven wetten, later ging men ook markeboeken bijhouden. De leiding werd uitgeoefend door de markerichter, bijna uitsluitend een binnen de marke wonend adellijk heer.

Bekijken we nu de situatie voor Ruurlo dan zien we dat het gebied van de huidige gemeente bestond uit de marke en het broek van Ruurlo. De heer van Ruurlo was markerichter, een functie die erfelijk was. Samen met de bezitters der gewaarde erven bepaalde hij het beleid in de marke. Daartoe kwam men periodiek bijeen in vergadering. In de praktijk kwam het er echter op neer dat vrijwel alle macht bij de heer berustte, en deze zorgde dan ook voor benoemingen van pastoors, kosters en schoolmeesters en nam de wezenlijke beslissing binnen de marke.

Het Ruurlose Broek had binnen de marke een aparte status. Net als vele andere wildernissen was het domeingrond, dus persoonlijk bezit van de hertog van Gelre. Want dit Ruurlose Broek was een moerassig, woest en onbegaanbaar gebied in vroeger tijden. Het werd bovendien onveilig gemaakt door wolven. Tot hoelang deze er rondgespookt hebben is niet met zekerheid te zeggen, maar in 1660 wordt er in ieder geval nog een wolf geschoten⁶. Het was dan ook volledig onbewoond. Nutteloos was het echter geenszins. Het was rijk aan hout en turf en aan alles wat onze voorouders maar konden gebruiken. Er werden ook eieren geraapt, gejaagd op het vele wild en varkens gehoed. De hertog van Gelre had er het recht van de lange jacht, d.w.z. de jacht met hazewindhonden. De heren op het Huize Ruurlo hadden de taak om het gebied in naam van de hertog te beheren en er zijn rechten te beschermen. Pardijs⁷ heeft de veronderstelling geopperd dat de hazewindhond in het wapen van het oude geslacht van Roderlo gebaseerd zou kunnen zijn op hun taak de lange jacht in dit gebied te beschermen.

Later ging ook Gelre op in grotere verbanden. Na jarenlange strijd onder de bekende hertog Karel van Gelre kwam het in 1543 in Spaanse handen. Na de Unie van Utrecht in 1579 ging het deel uitmaken van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden dat in de Tachtigjarige Oorlog streed voor zijn onafhankelijkheid. Vanaf die tijd werd het Ruurlose Broek kroondomein van het Huis van Oranje. In 1828 deed koning Willem I afstand van het gebied en kwam het vrij voor verdeling en ontginning.

De woestheid van het Ruurlose Broek en van het hele gebied wordt duidelijk geïllustreerd door het feit dat er van oudsher slechts één weg liep, namelijk de Batsdijk naar Zieuwent en verder naar Lichtenvoorde. Pas later kwam er ook de Bedelaarsdijk. De overlevering wil dat deze ten tijde van het beleg van Groenlo door groepen landlopers en bedelaars, die meetrokken in het kielzog van het leger van Ernst Casimir, is aangelegd. Deze Ernst Casimir, stadhouder van Friesland, Groningen en Drente, trok namelijk vanuit Oldenzaal tegen

Groenlo op dat toen in Spaanse handen was. Via het Ruurlose Broek zal hij getracht hebben een verrassingsaanval uit te voeren op Groenlo.

De doortrekkende legers ten tijde van het beleg van Groenlo zijn in zoverre van belang dat het een van de weinige keren is dat er sprake is van enig wapengekletter. Hoewel Ruurlo niet zelf doelwit is van gevechtsacties wordt men door de doortrekkende legers toch behoorlijk op kosten gejaagd. Om hierin te voorzien wordt een stuk markegrond afgegraven, geschikt gemaakt voor bebouwing en verkocht aan Arnt Willinck. Het gaat hier dan om Sickelars Camp (Sikkeler). Pas later, nog na 1647, zal er ook een huis op worden gebouwd. Merkwaardig is het daarom dat het Sikkeler ten tijde van de markeverdeling genoemd wordt als gewaard erf, dus met dezelfde rechten als de oudste erven in de marke. Een verklaring hiervoor heb ik niet; mogelijk dat het waarde-aandeel in de markegronden deel heeft uitgemaakt van het koopcontract. In totaal telde de marke Ruurlo 47 gewaarde erven⁶, d.w.z. dat ten tijde dat de markerechten werden vastgelegd dit gebied 47 erven telde. We weten dan tevens dat dit de oudste erven zijn, misschien met uitzondering van het Sikkeler.

Proberen we ons het dagelijks leven in vroeger tijden voor de geest te halen dan moet men wel over enig voorstellingsvermogen beschikken. Een avond voor het open haardvuur is best romantisch, maar het wordt minder als kille stormen door de kieren blazen en de rook in je ogen waait. Minder prettig is het ook wanneer de wolven in de omgeving huilen, terwijl de naaste burens soms wel een kilometer ver weg wonen. Het verpondingscohier echter verschaft ons gedetailleerde informatie over economische verhoudingen, erf grootte, gewassen, prijzen, opbrengsten e.d. Het geeft ons in elk geval een op feiten berustend beeld van een plattelandsgemeenschap in deze verre 17e eeuw. We zullen nu in vogelvlucht eens bekijken wat dit verpondingscohier nu eigenlijk was en welke gegevens we er allemaal in kunnen vinden.

2. Het verpondingscohier

Zoals gezegd is het weinig zinvol hier opnieuw een uitgebreide verhandeling te geven over aard en wezen van het verpondingscohier. Ik zal volstaan met een overzicht van essentiële punten die nodig zijn voor een globaal begrip in het kader van dit artikel. Voor een diepgaander beschouwing verwijs ik naar Saaltink¹ en naar een artikel van Roessingh⁸. Toen het vroegere hertogdom Gelre (incl. de graafschap Zutphen) vanaf 1579 deel ging uitmaken van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden had het vanzelfsprekend ook een deel der belastingen in te brengen ten behoeve van de Republiek. Omdat Gelre als randgewest veelvuldig in de frontlinie lag en nogal te lijden had van het oorlogsgeweld werd het percentage van deze inbreng nogal laag gesteld: namelijk 5½%. Later, toen de 80-jarige oorlog min of meer gestreden was en ook hier het wapengekletter verstomde, vonden de heren in Den Haag dat het tijd was om Gelre's portie maar eens op te schroeven. In de veertiger jaren van de 17e eeuw was het dan zover dat dit ook daadwerkelijk ging gebeuren. Het spreekt vanzelf, want zo gaat dat nu eenmaal, dat de bestuurders van Gelre deze extra bijdrage weer haalden bij hun onderdanen. Dat gebeurde dan in de vorm van een nieuwe belasting: de verponding. Dit was een belasting op de inkomsten uit onroerend goed. Let wel, niet het onroerend goed zelf was belastbaar maar alleen de inkomsten daaruit verkregen. Kerken, raadhuizen, weeshuizen en woeste gronden bijvoorbeeld werden dus niet belast en maken dan ook geen onderdeel uit van het verpondingscohier.

Na de Landdag op 19 april 1644 wordt een begin gemaakt met de invoering van deze belasting. Want eerst moest natuurlijk een overzicht verkregen worden van alle onroerend goed en de inkomsten daaruit in Gelre. Dat is een veelomvattend werk geweest dat vele jaren heeft geduurd. Pas in 1651 had men de zaken rond. Beëdigde personen (zetters genoemd) binnen een marke werd opgedragen een overzicht te maken per marke of buurschap. Van elk perceel werd achtereenvolgens vastgesteld: de naam, de eigenaar, vaak ook de eventuele pachter, bij bedrijven de grootte van huis en hof, de oppervlakte van bouwland en weiland, de eventuele pacht, de wijze van pachtbetaling, eventuele andere op het perceel rustende verplichtingen en tenslotte de fiscale waarde (dit is het totaal aan inkomsten uit het perceel).

In het geval, dat een perceel niet was gepacht werd de waarde vastgesteld aan de hand van de pachtwaarde van vergelijkbare percelen.

Uit deze opsomming blijkt welk een schat aan gegevens hier te vinden is. Samenvattend is er een gedetailleerd beeld uit te destilleren van de (agrarische) toestand binnen een marke, haar karakter en structuur. Opgemerkt dient nog te worden, dat men bij het vaststellen van de fiscale waarde ook aftrek kende voor onderhoudskosten. Huizen, die niet als bedrijfsgebouw fungeerden, kenden 10% aftrek van de huurwaarde, boerenerven een aftrek van 8% tot een maximum van f 12,-. Voor molens mocht verder nog 20% onderhoudskosten van het huurbedrag worden afgetrokken. De bijbehorende grond werd in alle gevallen volledig belast. Aan de hand van de fiscale waarde der percelen binnen een marke werd tenslotte het bedrag vastgesteld, dat de marke aan belasting op moest brengen. Dat was dan de som van alle negende delen van huizen en molens en het zesde deel van de pachtwaarden (cq vergelijkbare pachtwaarden) van alle erven en land. Voor Ruurlo kwam men zodoende tot een bedrag van ca. f 2000,-.

Naast informatie over bedrijfsgrootte, eigendomsverhoudingen en pachtvormen zijn ook aanwijzingen te vinden over bijv. verbouwde gewassen. Deze worden o.a. genoemd bij pachtbetalingen, waarop we later nog terug zullen komen. Gegevens over opbrengsten aan deze landbouwgewassen zijn in Ruurlo niet te vinden. Dit in tegenstelling tot Neede. Toch is wel enig idee te krijgen over deze opbrengsten zoals we later zullen zien.

Het onderscheid tussen erven en katersteden zoals dat straks bij de verwerking van de resultaten gemaakt zal worden, vindt niet zijn oorsprong in het verpondingscohier. Hierin is wel steeds sprake van erf, katerstede, stede of goet maar deze benamingen zijn doorgaans niet gekoppeld aan de ouderdom van het bedrijf. Het onderscheid erf-katerstede is daarom aangebracht aan de hand van het markeboek van Ruurlo waarbij we onder de erven de gewaarde (dus de oudste, oorspronkelijke) erven verstaan en onder de katersteden de overige, van later datum zijnde, bedrijven. Een moeilijkheid, die zich hierbij voordoet is dat van de 47 gewaarde erven in Ruurlo er maar 42 in het verpondingscohier zijn terug te vinden. Dit omdat een aantal bedrijven in deze tussentijd van naam is veranderd en daarmee zijn sporen naar het verleden heeft uitgewist.

3. Oude maten en eenheden

Bij het verwerken van gegevens uit het verpondingscohier stuiten we onherroepelijk op het probleem van de oude munten- en matenstelsels. Willen we de gegevens 'vertalen' in hedendaagse munten en (oppervlakte)maten dan moeten we allereerst wat nader ingaan op deze oude eenheden. Voor een vollediger overzicht verwijs ik overigens opnieuw naar Roessingh⁹.

Geldbedragen worden in het verpondingscohier uitgedrukt in guldens, stuivers en penningen. De gulden bestond uit 20 stuivers en de stuiver op zijn beurt uit 12 penningen. Wat deze onderverdeling betreft was het dus gelijk aan het stelsel zoals men dat in Engeland tot voor enkele jaren nog kende. Op het vasteland van Europa werd het al ten tijde van Napoleon vervangen door het huidige decimale stelsel. De penning was overigens alleen rekeneenheid en geen betaalmiddel. Een positie die onze huidige cent ook bijna heeft bereikt. Naast genoemde munten kende men nog tal van andere, die we vooral vermeld vinden bij pachten en andere lasten die op een perceel rusten. Bij het vaststellen van de fiscale waarde van een perceel wordt de waarde van deze munten wel steeds omgerekend in guldens, stuivers en penningen. We kunnen dan ook eenvoudig hun waarde bepalen. In onderstaande tabel is een overzicht gegeven van de munten welke in Ruurlo worden genoemd en hun waarde uitgedrukt in ons huidige geldstelsel.

oortstuiver	4	penning	= f 0,01 ² / ₃	blauwe gulden		f 1,00
blanck	6	penning	f 0,02 ¹ / ₂	rydergulden	31 ¹ / ₂ stuiver	f 1,57 ¹ / ₂
groot	80	penning	f 0,33 ¹ / ₃	rosenobel		f 1,80
grafpenning	84	penning	f 0,35			

Oppervlakten van bouwland werden uitgedrukt in de hoeveelheid zaaizaad die er voor nodig was. Een restant van deze manier van rekenen vinden we nog bij onze mud aardappelen. Zo werd ook het oppervlak van bouwland in het verpondingscohier uitgedrukt in molders (mud) zaad. In principe is het oppervlak, dat men met een molder zaad kan bewerken, nog afhankelijk van de graansoort en van de kwaliteit van de grond. Om dit ongemak te omzeilen is men dan ook gekomen tot een gemiddelde waarde, zodat er toch een vaste koppeling bestaat tussen oppervlakte en volume zaaizaad.

Een ander probleem is echter dat de grootte van een molder van streek tot streek verschilde. Zo kende men in ons gebied de molder volgens Zutfense, Arnhemse, Deventer en Borculose maat. Wilde men deze verschillende waarden vergelijken en omrekenen dan had men dus een vaste en onveranderlijke oppervlaktemaat nodig. Daarvoor had men dan de Rijnlandse morgen. Zo ging er bijv. 7,5 schepel volgens Zutfense maat in een Rijnlandse morgen¹⁰. Waarbij we dan allereerst moeten vermelden, dat een molder uit 4 schepel bestond, terwijl de schepel op zijn beurt weer was onderverdeeld in 4 spint. (Op het platteland gebruikt men nog regelmatig de term 'schepel zaad', waarmee dan een oppervlak van 0,1 ha wordt bedoeld). De schepel volgens Borculose maat was de grootste van allemaal, hiervan gingen er maar 6,944 in een Rijnlandse morgen. Wordt in de Achterhoek een kopje wat overdreven vol gegoten dan spreekt men nog steeds van een 'Borkelose moate'. Het is best mogelijk, dat dit zijn oorsprong vindt in deze wat groot uitgevallen Borculose schepels. Voor wat het bouwland in Ruurlo betreft wordt uitsluitend gebruik gemaakt van molders en schepels volgens Zutfense maat. Slechts één keer wordt daarnaast de (Rijnlandse) morgen gebruikt. Voor het oppervlak van het weiland kende men twee eenheden: de koeweide en de dag maaiens. In Ruurlo worden nergens oppervlakken vermeld in verschillende eenheden wat de mogelijkheid zou bieden de ene in de andere uit te drukken. Welke oppervlakte de koeweide en de dag maaiens vertegenwoordigen blijft daarom volledig duister. Saaltink heeft echter voor Neede gevonden, dat de koeweide ongeveer gelijk was aan 1 morgen (7,5 schepel)¹. Uit andere gegevens is Saaltink voor de dag maaiens gekomen tot een waarde van ongeveer $\frac{2}{3}$ morgen (5 schepel).

We hebben al opgemerkt, dat de Rijnlandse morgen een vast oppervlak vertegenwoordigde. In de Franse tijd heeft men deze morgen omgerekend in ons huidige maatsysteem. Men kwam toen tot een oppervlak van 0,8516 ha. Dat biedt ons nu de mogelijkheid om alle gebruikte oude oppervlaktematen om te rekenen in ha. In onderstaande tabel zijn de in Ruurlo gebruikte eenheden weergegeven en uitgedrukt in schepel zowel als in ha.

	schepel	ha
molder (mud)	4	0,45
schepel	1	0,11
spint	$\frac{1}{4}$	0,03
Rijnlandse morgen	$7\frac{1}{2}$	0,8516
koeweide	$7\frac{1}{2}$	0,85
dag maaiens	5	0,57

In het vervolg van dit artikel zal bij gebruik van molder, schepel en spint als eenheid steeds de Zutfense maat bedoeld zijn.

4. Verschillen met Neede; opmerkingen

Zoals uit het voorgaande duidelijk is geworden heeft Ruurlo een andere staatkundige historie dan Neede. Ruurlo behoorde tot het graafschap Zutfen, terwijl Neede onder de heerlijkheid Borculo viel. Ten tijde van het verpondingscohier behoorden beide overigens al weer enige tijd tot de Republiek. Een ander verschilpunt met Neede is het feit dat in Ruurlo de dorpskern zelf niet apart genoemd wordt. Het is een onderdeel van de buurschap de Former- en Everwenninkhoek. We zullen later ook zien dat de omvang van het dorp in Ruurlo gering was, zeker in vergelijking met Neede. Wel moeten we er op bedacht zijn, dat de aanwezigheid van het dorp als onderdeel van de Former- en Everwenninkhoek de

gegevens voor deze buurschap zal beïnvloeden.

Al eerder is vermeld, dat in Ruurlo sprake is van 47 gewaarde erven. Het blijkt echter door naamsverandering in de periode 1647-1825 (de tijd tussen het verpondingscohier en de markeboeken ten tijde van de markeverdeling, waaruit de namen der gewaarde erven gehaald zijn) maar mogelijk er hiervan 42 als zodanig terug te vinden in het verpondingscohier. Hoewel niet te verwachten is, dat de missende 5 erven het totaalbeeld zullen wijzigen moeten we er toch rekening mee houden, dat het bij wijle de resultaten kan vertroebelen. In Ruurlo worden 6 buurschappen onderscheiden. Dit zijn echter, minder dan bij Neede, geen geïsoleerde gemeenschappen geweest. Een totaalbeeld leert ons, dat de marke Ruurlo een vrij regelmatig bebouwd gebied was, waarbij de buurschappen min of meer regelmatig in elkaar overliepen. De grenzen worden doorgaans alleen gevormd door beken of belangrijke wegen. Het verschil in omvang tussen de buurschappen is ook aanzienlijk. De grootste telt 67 huizen en de kleinste slechts 10. Daarbij hebben we het gebied van Huize Ruurlo met slechts 4 huizen nog buiten beschouwing gelaten. Omdat dit echter apart wordt genoemd en het bovendien een geheel eigen karakter heeft is dit toch als aparte buurschap weergegeven. Onderbrenging bij een andere buurschap (bijv. de Bruil) zou daar de resultaten ongunstig kunnen beïnvloeden. Het feit dat er zulke grote verschillen in omvang zijn bemoeilijkt tot op zekere hoogte het trekken van duidelijke conclusies op basis van de gegevens. We laten hieronder de namen der verschillende buurschappen volgen met daarachter de namen der zettters, dat zijn dus de mensen die de gegevens verzameld hebben.

Velthoek, Steven van Asbeeck en Bernt Schutte

Die Haer, Steven van Asbeeck en Bernt Schutte

De Former en Everwennincks hoek, Derck Pasmaan en Henrick Everwenninck

Ryckenborger hoek, Lambert op den Paaler, Tonnis Esselenbroeck, Willem Wesselink

Broyll, Jacob ten Arve, Hillebrant Gotinck en Jan Gecks

't Huys te Ruurlo, ?

In het vervolg van dit artikel zullen de buurschappen genoemd worden bij hun moderne naam. Uit praktische overwegingen is de Former en Everwenninck hoek ingekort tot Formerhoek en de Ryckenborger hoek tot Rijkenbarg.

5. De resultaten uit het verpondingscohier

5.1. Bouwland en weiland; gemiddelde bedrijfsgrootte.

Na de voorgaande beknopte inwijdings-procedure zullen we nu dan komen tot het opdienen van het feitenmateriaal zoals het verpondingscohier ons dat presenteert. Daartoe zullen we allereerst eens een vergelijking maken tussen de verschillende buurschappen onderling. In tabel 1 zijn per buurschap het aantal bedrijven, het oppervlak aan bouwland en het oppervlak aan weiland gegeven. Zowel het bouwland als het weiland is daartoe omgerekend in schepels gezaai.

Tabel 1. Vergelijking der buurschappen naar aantal bedrijven en hun oppervlak aan bouw- en weiland.

	aantal bedrijven	oppervlak bouwland schepels %		oppervlak weiland schepels %	
Veldhoek	13	348,5	54,4	323	45,6
de Haar	10	280	65,1	150	34,9
Formerhoek	49	831	69,2	370	30,8
Rijkenbarg	67	1430	64,6	782,5	35,4
de Bruil	33	679	61,2	430	38,8
Huize Ruurlo	4	134	100,0	0	0
—	176	3738,5	64,6	2055,5	35,4

We zien al meteen dat het weiland van ondergeschikt belang was. Alle buurschappen vertonen wat dit betreft eenzelfde beeld. De Veldhoek heeft een wat hoger percentage aan weiland, wat zijn oorzaak vindt in het feit dat tot deze buurschap ook de gronden gerekend zijn die in het Ruurlose Broek lagen langs de grens met Zieuwent. Dit waren alle vrij nieuwe ontginningen en de drassigheid van het gebied zal er de oorzaak van geweest zijn, dat ze vrijwel uitsluitend als weidegrond konden worden gebruikt.

Al eerder is opgemerkt, dat dit Ruurlose Broek maar een moerassig en woest gebied was, geteisterd door een voortdurende wateroverlast. De grenzen in dit nauwelijks begaanbare gebied zijn dan ook lange tijd niet zo erg precies getrokken. Zolang het een nagenoeg ongebruikt gebied was kwam het er ook allemaal niet zo nauw op aan. Later zien we echter dat er veelvuldig moeilijkheden zijn in dit gebied met de omringende marken. Op het eerste gezicht is dit hoogst verbazend: zoveel drukte om zo'n woest en ledig gebied. Maar de schijn bedriegt. 'Most ie iets hebben, ie gingen moar noar 't brook, doar was van alles', werd er niet voor niets van oudsher gezegd. Met het toenemen der bevolking steeg immers ook het belang van de woeste gronden. Er werd hout en turf gehaald, eieren geraapt en op wild gejaagd. In de bossen vonden varkens hun voedsel, terwijl op de overige delen het vee werd geweid. En van dit alles hebben de markebewoners veel gebruik gemaakt. En niet alleen van Ruurlo. Ook door de omringende marken werd er, maar dan vaak illegaal, hout en turf gehaald. En vooral met Zieuwent kwamen er moeilijkheden waar nou eigenlijk precies de grens lag in dit gebied.

De gevolgen van dit grensconflict vinden we ook terug in het verpondingscohier. Om een gedeelte van het weiland dat hier is gelegen worden in 1647 nog steeds processen gevoerd om uit te maken of ze nou tot Ruurlo, Zieuwent of Beltrum behoren. Het betreft hier een 11-tal percelen met een totale oppervlakte van 51 dagen maaiens (= schepel). Deze zijn echter niet in het onderzoek betrokken en zijn ook niet in tabel 1 verwerkt. Het in cultuur brengen van de gronden langs de grens met Zieuwent heeft uitsluitend plaats gevonden vanuit deze marke. Onder de eigenaren/gebruikers treft men geen Ruurlose namen aan.

Komen we nu terug tot tabel 1 dan zien we dat een tweede uitzondering wordt gevormd door het kasteel met de bijbehorende katersteden, waar in het geheel geen weiland voor komt. Het betreft hier maar een zeer gering gebied maar het verschil is toch wel erg significant. De conclusie ligt voor de hand dat de kasteelheer - die naast het kasteel ook eigenaar was van de hier gelegen katersteden - vooral geïnteresseerd was in een zo rendabel mogelijk gebruik van deze gronden, waarvoor met name het bouwland in aanmerking kwam. Het gaat hier om gronden die oorspronkelijk tot het kasteel zelf behoorden en ze vallen ook onder de leenakten van Gelre. De katersteden zijn er later ontstaan en van het kasteel afgesplitst. Tenslotte zou men nog kunnen zeggen, dat de Formerhoek een wat geringer percentage weiland heeft. Dit komt dan waarschijnlijk, omdat tot deze buurschap ook de huizen in het dorp zijn gerekend. Het betreft hier zo'n 20 à 25 huizen, die in het algemeen over weinig bijbehorende grond beschikken. Men zal hier immers zijn bron van inkomsten in meer of mindere mate buiten de landbouw hebben gehad. Wat er dan nog aan grond bijhoorde bestond uit bouwland, dat gebruikt zal zijn voor de verbouw van groenten en granen om in eigen levensbehoeften te voorzien.

Wat het aantal bedrijven betreft zien we nogal sterke verschillen tussen de buurschappen, die overigens ook uit het verschil in oppervlakte blijken. Het totaal aantal erven + katersteden komt op 176. Vergeleken met de huidige toestand is dit natuurlijk weinig; in vergelijking met de 47 oorspronkelijke erven is het echter al een flinke uitbreiding. Ten tijde van de markeverdeling in 1825 telde Ruurlo overigens al minimaal 350 bedrijven.

Uit tabel 1 is ook de totale oppervlakte aan cultuurgrond te bepalen, namelijk 5794 schepel oftewel zo'n 644 ha. Als we weten dat de gemeente Ruurlo een oppervlakte van 6351 ha beslaat dan betekent dit dat in 1647 nog slechts 10% van de grond in cultuur was gebracht. Beperken we ons tot de marke Ruurlo (4231 ha; het Ruurlose Broek besloeg 2120 ha) dan komen we toch nog maar op 15% aan cultuurgrond. 3587 ha van de marke Ruurlo is dus in 1647 nog woeste grond. Bij de markeverdeling blijkt, dat er nog 2372 ha aan markegronden te

verdelen valt. Dat betekent dat er in de periode 1647-1825 toch maar liefst 1215 ha van de woeste grond in cultuur is gebracht. We kunnen ons nu afvragen of dit een ontwikkeling is, die na 1647 op gang is gekomen (het is bekend dat met name in de 18e eeuw een nogal stormachtige ontwikkeling plaats vond van de boerenbevolking) of dat ontginning van woeste gronden ook al voor 1647 een rol van betekenis speelde bij de opvang van de groeiende bevolking. Gezien het feit, dat het aantal katersteden dat van de erven verre overtreft zou men inderdaad tot het laatste moeten besluiten. (De andere mogelijkheid - opsplitsing van bestaande erven - kent immers zijn grenzen). Een ondersteuning voor deze opvatting vinden we ook in een aantal grote en dan nog onbewoonde kampen die op de grens liggen van in cultuur gebrachte gronden en woeste gronden, en die blijkbaar meer recente veroveringen zijn op het veen. Voorbeelden hiervan zijn de Nennemate, het Hagenbeeck en het Schoonevelt. Overigens komen we na tabel 2 nog terug op de mate, waarin woeste gronden gebruikt werden voor het stichten van nieuwe bedrijven.

We kunnen de hoeveelheid gegevens nu uitbreiden door te gaan kijken naar de gemiddelde oppervlakte der bedrijven per buurschap. Daarbij is dan tevens onderscheid gemaakt tussen erven en katersteden. Bij het bepalen van de bedrijfsgrootte stuiten we op hetzelfde probleem als Saaltink. Er komen namelijk nogal wat losse stukken grond voor. En aangezien in veel gevallen de pachter niet wordt genoemd of niet bekend is bij welk bedrijf deze hoort kunnen we niet nagaan tot welk erf of katerstede deze losse percelen gerekend moeten worden.

Om enig idee te krijgen van de fout die we nu maken bij het bepalen van de gemiddelde bedrijfsgrootte, zijn ook deze gronden onder de kop 'los land' in tabel 2 weergegeven. Een ander probleem van Saaltink, namelijk dat de oppervlakte van het bouwland een aantal malen niet wordt genoemd, blijft ons voor Ruurlo bespaard. Het komt slechts 4 maal voor en dan gaat het om minimale stukjes grond. Zoals een hofken van de geestelijkheid dat voor f 1,- is verpacht. Het is dan verder ook buiten beschouwing gelaten. Een overzicht van de gemiddelde bedrijfsgrootte per buurschap en per bedrijfsoort is gegeven in onderstaande tabel 2. Zowel van bouwland als van weiland zijn de oppervlakken weer uitgedrukt in schepels gezaai.

Tabel 2. Aantal bedrijven per bedrijfsoort en per buurschap en hun gemiddelde grootte.

	aantal bedrijven	bouwland totaal	gemiddeld	weiland totaal	gemiddeld
Veldhoek					
erven	5	205,5	41,1	85,0	17,0
katersteden	8	110,0	13,8	60,5	7,6
los land	7	69,0		177,5	
de Haar					
erven	5	180,8	36,2	135,0	27,0
katersteden	5	43,3	8,7	15,0	3,0
los land	2	56,0		0	
Formerhoek					
erven	9	256,5	28,5	220,0	24,4
katersteden	40	191,3	4,8	22,4	0,6
los land	41	385,0		127,5	
Rijkenbarg					
erven	16	506,6	31,7	362,6	22,7
katersteden	51	533,0	10,5	244,8	4,8
los land	49	391,0		174,9	
de Bruil					
erven	6	266,8	44,5	175,0	29,2
katersteden	27	250,0	9,3	109,9	4,1
los land	16	162,1		145,0	
Huize Ruurlo					
kasteel	1	10,0	10,0	0	0
katersteden	3	124,0	41,3	0	0

Voor we nu voorbarige conclusies gaan trekken moeten we even terug komen op het los land. Beperken we ons tot het bouwland dan kunnen we uitrekenen, dat de gemiddelde oppervlakte van erven en katersteden met 5 à 7 schepel verhoogd moet worden, Huize Ruurlo buiten beschouwing gelaten. Aangenomen tenminste, dat deze losse gronden gelijklijk tussen erven en katersteden is verdeeld. En dat blijkt nu juist bij nadere beschouwing niet het geval. Voor zover het losse land onder te brengen is bij een bedrijf krijgen we de sterke indruk, dat het merendeel van deze losse percelen ondergebracht moet worden bij katersteden. Om enig houvast te geven: ongeveer de helft van de oppervlakte aan bouwland is onder te brengen bij een bedrijf. Hiervan blijkt ca. 85% te behoren bij een katerstede, terwijl de overige 15% bij de erven gerekend moet worden. Klopt dit globale beeld in zijn totaliteit dan wordt de gemiddelde grootte aan bouwland van de katersteden met zo'n 7 à 10 schepel verhoogd, terwijl die van de erven nagenoeg gelijk blijft. Voor de weidegronden onder het losse land bestaat eenzelfde indruk.

Een conclusie, die we hieruit zouden kunnen trekken is dat de grootte van de katersteden nauwelijks toereikend was voor een rendabele bedrijfsvoering. Er heeft blijkbaar een sterke behoefte (of misschien zelfs noodzaak) bestaan om de bedrijfsgrootte uit te breiden en te komen tot een wat meer lonende bedrijfsvoering. Een andere mogelijkheid, misschien in combinatie met het voorgaande, zou kunnen zijn een toenemende invloed van met name de kleinere boeren. We moeten dan echter wel bedenken dat $\frac{3}{4}$ deel van het oppervlak aan bouwland in deze losse percelen is gepacht en nog steeds voor een belangrijk deel in handen is van de 'gevestigde orde' (waarbij ik naast adel en geestelijkheid hier ook de bezitters der erven reken). Mogelijk dat van een aarzelende nivellering sprake is, een duidelijke ontwikkeling in die richting valt uit deze momentopname nauwelijks te onderkennen.

Keren we nu terug naar tabel 2 dan zullen we bovenstaande opmerkingen in ogenschouw moeten blijven nemen. Duidelijk is in ieder geval het verschil in bedrijfsgrootte tussen erven en katersteden. Globaal gezien komen we voor de erven tot een oppervlak van 35 schepel aan bouwland, terwijl dat voor de katersteden op zo'n 10 schepel ligt (niet gecorrigeerd voor het los land). We zullen nu per buurschap wat dieper ingaan op het cijfermateriaal en ons daarbij voorlopig beperken tot het bouwland.

We zien, dat de grootte der erven in de Veldhoek duidelijk boven het gemiddelde ligt. Dit stemt dan overeen met het feit, dat we hier geen gesplitste erven vinden. De jongere katersteden zullen dan ook ontstaan zijn op in cultuur gebrachte markegronden. Dat hiervoor de mogelijkheden waren, blijkt ook wel uit de al eerder genoemde ontginning van de Sickelers Camp in 1627. Ook de grootte der katersteden (het grootst van alle buurschappen) zou er op kunnen wijzen, dat hier nog relatief veel potentiële cultuurgrond aanwezig was. Er doet zich echter nog een ander markant gegeven voor. Het aantal katersteden is, evenals voor de Haar, in verhouding tot het aantal erven beduidend lager dan voor de overige buurschappen. De vraag dringt zich op wat hiervan de oorzaak kan zijn. Natuurlijk zouden we kunnen zeggen, dat de bevolkingsdruk hier blijkbaar niet groot is geweest. Maar er zijn eigenlijk geen redenen aan te voeren waarom deze juist hier zoveel lager zou hebben gelegen dan elders. De oorzaak zal mijns inziens eerder gezocht moeten worden in de beperkte mogelijkheden, van wat voor aard dan ook, om de bevolkingsdruk op te vangen dan in deze bevolkingsdruk zelf. Wat we ons dan af moeten vragen is wat de aard en de reden is geweest, die dit verschil in mogelijkheden kan hebben veroorzaakt. Is er dan soms toch weinig woeste grond geweest, die in aanmerking kwam voor ontginning of hebben deze beide buurschappen wezenlijk in karakter verschilt van de overige?

We hebben al gezien, dat voor wat de Veldhoek betreft ogenschijnlijk genoeg woeste grond aanwezig was, die zich leende voor ontginning. Dan blijft over een afwijkend karakter van deze buurschap. In tabel 3 zullen we aanwijzingen vinden dat deze inderdaad wat verschilde, net als voor de Haar, van de overige buurschappen. Tevens zullen we in tabel 5 b zien, dat dit samenvalt met in verhouding het grootste adellijk bezit. Mogelijk heeft dit toch een stempel gedrukt op de ontwikkeling in deze buurschappen, met name op het beheer van de woeste gronden. Want in het algemeen kunnen we stellen, dat men in de Veldhoek zowel als

op de Haar duidelijk zuiniger is omgesprongen met de woeste gronden dan in de overige buurschappen.

We kunnen nu trachten een verklaring te vinden voor de koppeling tussen veel adellijk bezit en een zuiniger beheer van de woeste gronden, resulterend in het lage aantal katersteden. Voor te stellen is, dat de adellijke eigenaren, die voor een belangrijk deel afhankelijk waren van de inkomsten uit hun goederen, streefden naar een zo rendabel en produktief mogelijke bedrijfsvoering. Daarvoor waren niet alleen de bij het bedrijf horende gronden van belang maar zeer zeker ook de woeste markegronden. Daarbij beschikte juist de adel over de macht om zijn belangen te beschermen en te verdedigen. In dit geval resulterend in een zeer beperkte ontginning van woeste gronden.

Zoals gezegd vinden we ook voor de Haar een laag aantal katersteden in verhouding tot het aantal erven (althans t.o.v. het totale beeld). Hoewel minder duidelijk vinden we ook hier aanwijzingen voor een wat afwijkend karakter (tabel 3), wat ook weer samengaat met een relatief sterke vertegenwoordiging van adellijk bezit (tabel 5 b). In vergelijking met de Veldhoek vinden we hier echter een beduidend lagere oppervlakte voor de katersteden. Mogelijk heeft de schaarste aan woeste grond hier mede een rol gespeeld. Dit kan kloppen met het beeld, dat we krijgen van de Haar, dat als een kleine buurschap grotendeels ingeklemd ligt tussen de Bruil en de Veldhoek. Het percentage cultuurgrond ligt hier ook wat hoger dan in de rest van de marke, wat inhoudt, dat er relatief wat minder woeste gronden waren.

De erven bereiken er een gemiddelde grootte. Verdeling van een erf vinden we slechts eenmaal: van de Grote Haar is een klein gedeelte als Hillebrants Stede afgesplitst. Naamgever van deze katerstede zal Hillebrant Henrix geweest zijn, de in 1647 overleden voormalige eigenaar, wiens weduwe er nog woont.

Voor de Formerhoek vinden we de laagste oppervlakte voor de erven. Deels zou dit verklaard kunnen worden door het grotere aantal gesplitste erven, in dit geval drie maal. Bekijken we het aantal katersteden dan moet de bevolkingsdruk hier echter groot zijn geweest.* Naast de genoemde splitsing van bestaande erven zal het in cultuur brengen van woeste markegronden echter veruit de belangrijkste rol gespeeld hebben bij de opvang van een toenemende plattelandsbevolking. Afgaande op het relatief grote aantal katersteden en huizen, in combinatie met hun bijbehorende grond, moeten we concluderen, dat de omvang van deze ontginningen behoorlijk moet zijn geweest. Of met andere woorden: er is een behoorlijke aanslag geweest op het arsenaal aan woeste grond.

De geringe oppervlakte van de katersteden hoeft ons hier geenszins te verbazen. Tot deze buurschap worden immers ook de huizen in het dorp gerekend met hun doorgaans zeer geringe oppervlak aan bijbehorende grond. Dit zal de gemiddelde bedrijfsgrootte bij onze berekening nogal wat hebben gedrukt. Laten we de huizen in het dorp buiten beschouwing dan komen we ongeveer op 9 schepel, wat dan wel weer overeenkomt met de waarden die we vinden voor andere buurschappen.

Voor de Rijkenbarger hoek vinden we eveneens een lage oppervlakte voor de erven. Hier komen echter veruit de meeste en bovendien meest drastische erfdelingen voor. Relatief meer dan in de andere buurschappen zal de nieuwe bevolking hier opgevangen zijn door splitsingen van bestaande erven. De vrij grote oppervlakte van de katersteden zou een gevolg kunnen zijn van de drastische erfdelingen. We moeten echter wel bedenken dat ook in deze buurschap nog aanzienlijke ontginning van woeste gronden moet hebben plaatsgevonden.

Op de Bruil vinden we de grootste erven van alle buurschappen. Dit stemt overeen met het feit dat we hier slechts één gesplitst erf vinden. Van het erf ten Boem is een hutje met enige grond afgedeeld. Hier zal de bevolkingsdruk dan weer grotendeels opgevangen moeten zijn door het in gebruik nemen van nieuwe ontginningen. Deze moeten aanzienlijk zijn geweest, gezien de hoge oppervlakte aan grond die bij de katersteden behoort. Dit bevestigt het al

* Gezien de beperkte mogelijkheden in de Veldhoek en op de Haar in het opvangen van de bevolkingsdruk is het aannemelijk dat er ook vanuit deze buurschappen een zekere overloop geweest zal zijn. Temeer daar de buurschappen in Ruurlo geen geïsoleerde gemeenschappen waren.

eerder verkregen beeld dat de woeste gronden binnen de marke Ruurlo allerminst heilig waren. De katersteden bereiken op de Bruil een gemiddelde grootte.

Dat het grondgebied van Huize Ruurlo een duidelijk afwijkend beeld verftoont, zal ons niet verbazen. Opmerkelijk is misschien de wel zeer beperkte oppervlakte aan bouwland die tot het kasteel zelf behoort. Het wijst erop, dat het kasteel op zich in het midden van de 17e eeuw geen enkele agrarische functie meer had. Het beheer over de oorspronkelijk bij het kasteel horende gronden is overgedragen aan enkele gestichte katersteden. Dit zijn dan vooral het Schanschen goet en het Binnemans goet, elk met 60 schepel. (De derde is het huis van de molenaar met de overige 4 schepel). De oppervlakte van deze katersteden ligt, zeker in verhouding tot het globale beeld in Ruurlo, verrassend hoog. Hierin is duidelijk de hand van de kasteelheer te herkennen, die blijkbaar meer vertrouwd was met grootschalig denken. Het is waarschijnlijk, dat de oppervlakte van 60 schepel de situatie van de meest rendabele bedrijfsvoering benaderde. Waarbij dan aangetekend moet worden, dat het weiland geheel ontbreekt.

Al eerder hebben we opgemerkt dat het weiland van ondergeschikt belang was. Dit vinden we ook weerspiegeld in het feit, dat bij een aantal erven, maar vooral bij de katersteden, weiland geheel ontbreekt. De indruk bestaat dan ook, dat het weiland vaak een tussenstadium was bij de ontginning van woeste grond tot bouwland. Ettelijke stukken bouwland worden nog als mate aangeduid, terwijl een aantal keren specifiek wordt vermeld dat een mate 'onlangs te lande' is gemaakt. Ook bij het weiland vinden we een duidelijk onderscheid in gemiddeld oppervlak tussen erven en katersteden, sterker nog dan bij het bouwland. Het bezit van veel weiland lijkt eerder een luxe geweest te zijn dan van onmisbaar belang voor de bedrijfsvoering.

Vergelijken we nu het verkregen materiaal van Ruurlo met dat van Neede dan vinden we voor de verhouding tussen bouwland en weiland eenzelfde beeld. In Ruurlo ligt hierbij de nadruk nog duidelijker op het bouwland. Wat het oppervlak der erven betreft, deze ligt in Ruurlo aanzienlijk lager dan in Neede. Daar staat tegenover dat de oppervlakte der katersteden in Ruurlo die in Neede overtreft.

Opmerkelijk is, dat in Neede het aantal katersteden veel lager ligt dan in Ruurlo. Naar mijn mening wijst dit erop dat de markegronden in Neede beter beschermd werden. De gegevens voor Ruurlo laten immers zien dat hier een behoorlijke ontginning van woeste gronden moet hebben plaatsgevonden, met uitzondering van de Veldhoek en de Haar.

Al eerder is gesuggereerd dat dit in verband zou kunnen staan met de mate waarin de adel vertegenwoordigd was. De invloed van de adel lag zowel in Neede als in beide genoemde Ruurlose buurschappen hoger dan gemiddeld voor Ruurlo het geval was.

Dat men in de marke Ruurlo in het algemeen niet erg zuinig is omgesprongen met zijn woeste gronden zou te maken kunnen hebben met de aanwezigheid van het Ruurlose Broek als extra voorraadreservoir. Het zou het belang van dit Broek onderstrepen en een verklaring zijn voor het feit dat er bij voortduring vinnig gestreden wordt als andere marken er inbreuk op doen. Het omvangrijk gebruik van de woeste gronden in de marke Ruurlo zou ook een mogelijke verklaring zijn voor de geringe omvang van het dorp. De toenemende bevolking kon immers ter plekke worden opgevangen en hoefde in mindere mate uit te wijken naar het dorp.

Tot slot nog een opmerking over de bedrijfsgrootte der katersteden. Deze ligt in Ruurlo enigszins hoger dan in Neede, zeker in verhouding tot de grootte der erven. Een en ander wijst erop dat de kleinere boeren in Ruurlo een sterkere positie hebben verworven t.o.v. de aloude gewaarde erven. Er is hier duidelijk minder standsverschil tussen erven en katersteden dan in Neede het geval blijkt te zijn.

5.2. Karakter der buurschappen

Saaltink besteedt nog een apart hoofdstuk aan het verschil in karakter tussen dorp en buurschappen. Daartoe vergelijkt hij deze naar het aantal gebouwen en naar pachtwaarde en oppervlakte van de cultuurgronden. Ik heb voor Ruurlo dezelfde vergelijking gemaakt,

waarbij het dan vooral gaat om de eventuele verschillen tussen de buurschappen onderling. Aangezien het dorp niet apart onderscheiden wordt is het niet mogelijk dit afzonderlijk in het onderzoek te betrekken. Wel is te verwachten dat het effect van het dorp merkbaar zal zijn in de uitkomsten voor de Formerhoek. De invulling van het begrip 'dorp' is tot nu toe nogal vaag gebleven. Om enige indruk te krijgen van de mate waarin het de uitkomsten beïnvloedt zal getracht worden tot een wat concreter beeld over de omvang van het dorp te komen. Noodgedwongen moet dit dan beperkt blijven tot een globale indicatie. De oppervlakten in tabel 4 zijn weer uitgedrukt in schepels gezaai, terwijl pachtwaarden uitgedrukt zijn in guldens. De bedragen zijn hier afgerond op hele guldens.

Tabel 3. Onderlinge vergelijking der buurschappen naar aantal bedrijven, oppervlakte en pachtwaarde.

	naar aantal gebouwen		naar oppervlakte van het cultuurland		naar pachtwaarde van het cultuurland	
	aantal	%	schepel	%	guldens	%
Veldhoek	13	7,39	707,5	12,17	1223	9,65
de Haar	10	5,68	430	7,43	780	6,15
Formerhoek	49	27,84	1201	20,74	2897	22,85
Rijkenbarg	67	38,07	2212,5	38,20	4583	36,15
de Bruil	33	18,75	1109	19,15	2055	16,21
Huize Ruurlo	4	2,27	134	2,31	1140	8,99
	176	100	5794	100	12678	100

Voor de buurschappen Veldhoek, de Haar, Rijkenbargerhoek en de Bruil vinden we een grote mate van overeenstemming in de verhouding tussen oppervlak en pachtwaarde van het cultuurland. Het bedrag waarvoor het land met de bijbehorende gebouwen gemiddeld wordt aangeslagen is in al deze gevallen vrijwel gelijk.

Anders ligt dit voor Huize Ruurlo met de bijbehorende katersteden. Dit wordt veel hoger aangeslagen dan men op grond van zijn oppervlakte zou verwachten, terwijl ook het aantal gebouwen laag is. Natuurlijk ligt de oorzaak hiervan bij het kasteel, waarbij bovendien de wind- en watermolen behoorde. Deze hebben beduidend meer allure en worden dan ook voor een veel hoger bedrag aangeslagen dan een doorsnee bedrijf. En aangezien het om een erg klein gebied gaat wordt daarmee de belastbare waarde erg hoog in verhouding tot de oppervlakte en het aantal gebouwen.

Ook de Formerhoek vertoont hetzelfde beeld maar in mindere mate. De oorzaak ligt hier niet in de aard en kwaliteit van de gebouwen maar in hun aantal. Hoewel het dorp binnen deze buurschap niet apart onderscheiden wordt kunnen we toch wel enig idee krijgen van zijn omvang. De huizen worden hier doorgaans aangeduid met de toevoeging gaerden, hof en wooninge. Voorbeelden hiervan zijn Peeckels gaerden, Jan Ketels huis en hof en Jorden ter Vormen wooninge. Aldus komen we tot een aantal van 22 huizen in het dorp.

Te verwachten is, dat de bewoners hier hun hoofdberoep buiten de landbouw hebben. Toch blijkt in veel gevallen dat de bewoners als eigenaar/gebruiker of als pachter elders over behoorlijke stukken land beschikken. In het algemeen kunnen we dan ook stellen, dat ook de bewoner in het dorp in meer of mindere mate steunde op een agrarische bedrijfsvoering. In enkele gevallen zou dit zelfs het enige beroep hebben kunnen zijn, terwijl in hooguit 7 gevallen niet of nauwelijks sprake is van landbouw als bron van inkomsten. Over andere beroepen buiten de landbouw geeft het verpondingscohier vrijwel geen informatie. Een Jan Kock wordt nog als meestersmid genoemd, terwijl ook sprake is van een Snijder Jan, een kleermaker dus. Verder worden in het dorp maar liefst drie brouwerijen vermeld: van Reiner ter Haar, Willem Wesseling en Tonnis van Middachten. Een vierde brouwerij stond nog buiten het dorp namelijk het erf den Orsouw (nu vaak Nassau genoemd). Bij het Huize Ruurlo is verder nog sprake van een wind- en watermolen en hier vinden we ook 'des Mollers wooninge' als één van de drie katersteden. (Het zal identiek zijn aan het huidige Mulders-

Een koster en een dominee zullen ongetwijfeld ook aanwezig zijn geweest, maar worden niet met name genoemd.

Keren we nu terug tot tabel 3 dan kunnen we nog een vergelijking maken tussen het aantal gebouwen en de oppervlakte aan cultuurgrond binnen de buurschappen. Dat het percentage cultuurgrond in de Formerhoek gering is t.o.v. het aantal bedrijven/huizen is te verwachten. Voor de Rijkenbargerhoek en de Bruil komt het percentage aan bedrijven overeen met dat aan cultuurgrond. Voor de Veldhoek en de Haar vinden we echter een laag aantal bedrijven t.o.v. de oppervlakte aan cultuurgrond binnen deze buurschappen. Het wijst op een remming in de vorming van nieuwe bedrijven. Al eerder hebben we erop gezinspeeld, dat als mogelijke oorzaak hiervoor de relatief sterke vertegenwoordiging van de adel in deze beide buurschappen is aan te wijzen. In het voorgaande is dit echter al uitgebreid toegelicht, zodat we dit op deze plaats niet zullen herhalen.

5.3 Structuur van de samenleving

Het verpondingscohier biedt ons ook de mogelijkheid enig inzicht te krijgen in de bezitsverhoudingen in een plattelandsdorp uit de 17e eeuw. Of deftiger geformuleerd: het verschaft ons informatie over de sociale structuur van de (agrarische) samenleving uit die tijd.

In navolging van Saaltink kunnen we de grondbezitters verdelen in de drie sociale groepen zoals die in de middeleeuwen bestonden: de adel, de geestelijkheid en de boeren + burgers. Deze laatste groep verdient dan wel enige toelichting in het kader van dit onderzoek. Onder de burgers vindt men namelijk een rijk geschakeerd gezelschap wier binding met het platteland nogal gevarieerd zal hebben. Naast plaatselijke ambachtslieden vindt men er luitenants, predikanten, doktoren en elders wonende grootgrondbezitters onder.

Het is echter niet mogelijk een scherp onderscheid te maken tussen de echte boeren en deze groep van stedelijke eigenaren, omdat in veel gevallen hun herkomst niet is vast te stellen. Vandaar, dat ze allen onder de gezamenlijke categorie van boeren/burgers zijn ondergebracht. (Saaltink merkt op dat deze stedelijke eigenaren sociaal gezien niet zo veel van de boeren verschild zullen hebben. Dit moge in eerste globale benadering juist zijn, het neemt niet weg dat er toch aanzienlijke verschillen in maatschappelijke positie geweest moeten zijn binnen deze groep van boeren en burgers).

In tabel 4 is allereerst weergegeven het aandeel van genoemde sociale groepen in de verschillende bedrijfssoorten. Daarbij is i.t.t. Neede niet uitgegaan van de belastbare waarde maar van de oppervlakte van het land met de bedrijven. De oppervlakten zijn weer uitgedrukt in schepels zaai.

Tabel 4. Aandeel van verschillende sociale groepen in het landbezit.

	adel		geestelijkheid		boeren/burgers	
	schepels	%	schepels	%	schepels	%
erven	387,1	16,1	32,5	1,4	1982,5	82,5
katersteden	239,1	14,0	88,5	5,2	1376,4	80,8
los land	342,9	20,3	106,5	6,3	1238,5	73,4

Wat direct opvalt is dat het overgrote deel van de cultuurgronden in Ruurlo in handen is van boeren en burgers, zo'n 80%. Opmerkelijk is ook dat voor zowel de erven als katersteden beide eenzelfde hoog aandeel voor de boeren/burgers wordt gevonden. De adel daarentegen is maar zeer beperkt vertegenwoordigd, terwijl het aandeel van de geestelijkheid te verwaarlozen is. Deze geestelijkheid wordt bovendien uitsluitend gevormd door de plaatselijke kerkelijke instellingen: de Geestelijkheid, de Pastorie, de Costerie en de Kerck. Ook de Kesen Camp, dat eigendom is van de 'Armen te Ruurlo' en de Bicks Hutte (de Bik), dat voor de helft van 'de wezen' is, heb ik tot geestelijk bezit gerekend. Aangenomen mag immers worden dat deze goederen in feite door of namens de kerkelijke overheid werden beheerd. Van goederen, die tot geestelijke instellingen buiten Ruurlo behoren, is alleen sprake bij Stevens Paler, een katerstede die voor de helft aan de 'Wezen binnen Zutfen' toebehoort.

Van bezittingen die tot kloosters en bisdommen elders behoren is in Ruurlo dus in 't geheel geen sprake, evenmin als van voormalig geestelijk bezit onder beheer van de overheid. Ook voor de Reformatie is het geestelijk bezit onder beheer van de overheid. Ook voor de Reformatie is het geestelijk bezit dus blijkbaar niet groter geweest dan in 1647 het geval is. Eén en ander is in duidelijke afwijking van de situatie voor Neede.

Ook het lage percentage aan adellijk bezit verschilt duidelijk van Neede, met name waar het de erven betreft. Saaltink vindt voor de erven nog een behoorlijke invloed van de adel (26,38% tegen 44,1% voor de boeren en burgers) terwijl daarentegen de katersteden bijna volledig in handen zijn van boeren en burgers. Hij ziet hierin een ontwikkeling, waarbij de invloed van de boeren toeneemt en die van de adel afneemt. Deze zienswijze kan voor Neede ongetwijfeld juist zijn, voor Ruurlo ligt de situatie toch anders.

Hier vinden we, dat boeren en burgers zowel bij de erven als katersteden veruit de grootste groep vormen, waarbij tussen erven en katersteden nauwelijks onderscheid is in hun aandeel. Van een toenemende invloed van boeren ten koste van de adel lijkt dan ook geen sprake te zijn. Eerder ligt de conclusie voor de hand, dat de adel in Ruurlo van oudsher al gering vertegenwoordigd is geweest, evenals de geestelijkheid. Een conclusie die we ondersteund vinden door het feit dat ook uit andere en oudere bronnen geen belangrijk adellijk of geestelijk bezit blijkt. In de inleiding is hierover al gesproken. Opnieuw rijst het beeld van een kleinschalig boerendorp waar grootgrondbezitters (in de middeleeuwen uitsluitend de adel en geestelijkheid) weinig lucratiefs van hun gading hebben gevonden. Ook al omdat we deze kleinschaligheid over de gehele linie vinden.

We kunnen nu ook per buurschap gaan kijken naar de invloed van de sociale klassen op het landbezit. In tabel 5 a zien we daartoe de gegevens verwerkt waarbij de bezittingen vergeleken zijn naar hun oppervlakte, uitgedrukt in schepels gezaai.

Tabel 5 a. Aandeel in het landbezit van de verschillende sociale groepen, per buurschap en per bedrijfssoort, uitgedrukt in schepels gezaai.

	Adel	Geestelijkheid	Boeren/burgers
Veldhoek			
erven	149,5	–	141,25
katersteden	35,28	–	137,22
los land	–	–	246,50
de Haar			
erven	89,33	–	226,42
katersteden	27,04	–	31,21
los land	6,66	–	49,34
Formerhoek			
erven	37,50	–	437,50
katersteden	–	–	213,38
los land	137,00	4,00	371,50
Rijkenbarg			
erven	–	32,50	836,62
katersteden	31,00	88,50	656,25
los land	124,50	55,00	386,38
de Bruil			
erven	101,00	–	340,75
katersteden	21,75	–	338,38
los land	74,75	47,50	184,75
Huize Ruurlo			
kasteel	10,00	–	–
katersteden	124,00	–	–
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	969,06 (16,7%)	227,5 (3,9%)	4597,45 (79,4%)

Ten overvloede is in tabel 5 b nog per buurschap het aandeel der sociale klassen weergegeven, uitgedrukt in de pachtbedragen waarvoor de bezittingen werden aangeslagen. Dit met name geeft een duidelijk beeld van de onderlinge verschillen in bezitsverhoudingen tussen de buurschappen.

Tabel 5 b. Aandeel in het landbezit van de sociale klassen per buurschap, naar pachtwaarde en uitgedrukt in guldens.

	Adel		Geestelijkheid		Boeren/burgers	
	guldens	%	guldens	%	guldens	%
Veldhoek	445	36,4	–	0	777	63,6
de Haar	238	30,5	–	0	542	69,5
Formerhoek	548	18,8	12	0,4	2348	80,8
Rijkenbarg	276	6,0	345	7,5	3962	86,5
de Bruil	444	21,6	110	5,4	1500	73,0
Huize Ruurlo	1140	100,0	–	0	–	0

De geringe aanwezigheid van geestelijke goederen zien we terug in bovenstaande tabellen. Alleen in de Rijkenbargerhoek is sprake van geestelijk bezit van enige omvang, terwijl het in de Veldhoek en op de Haar volledig ontbreekt. Wat het adellijk bezit betreft kunnen we opmerken dat dit in alle buurschappen laag is, uitgezonderd natuurlijk het grondgebied van Huize Ruurlo. Het relatief grootste adellijke aandeel vinden we nog in de Veldhoek en op de Haar, wat duidelijk geïllustreerd wordt in tabel 5 b. Onze eerdere opmerkingen over een wat afwijkend karakter van deze buurschappen zou hierin een verklaring kunnen vinden. Het zou mogelijk ook een aanwijzing zijn waarom juist deze buurschappen de meeste overeenkomsten vertonen met Neede, waar in het algemeen een grotere invloed te herkennen valt van de adel.

Gaan we nu wat gedetailleerder in op het adellijk bezit dan zien we dat dit in de Veldhoek bestond uit de beide erven Levenstroe (nu Liestro en de Groes) van de gravin van Bronkhorst, het erf de Hoeve van de gravin van Styrum en nog de katerstede Brunteler (nu onbekend) van de jonker van Coevorden. De Heer van Ruurlo had in deze buurschap geen bezittingen. Al het andere adellijk bezit in de overige buurschappen is echter zonder uitzondering van deze Heer van Ruurlo. Is dus het adellijk bezit in zijn totaliteit al klein, dat van de 'vreemde' adel is minimaal.

Het aandeel van de adel moge dan gering zijn, het neemt niet weg dat de Heer van Ruurlo veruit de grootste grondbezitter in de marke is. We komen tot een totaal van 785 schepel aan cultuurgrond. Stellen we daar tegenover de grootste grondbezitter onder de boerenbevolking - Berent ten Elshaete van het gelijknamige erf (nu Elschot) - dan komen we nog maar op 325 schepel. Een verschil, dat voor zich spreekt. Kijken we naar de bezitting van de Heren van Ruurlo in later tijden (de 19e eeuw) dan bestaat de indruk dat deze zijn economische macht na 1647 nog aanzienlijk moet hebben uitgebreid. De gegevens van het verpondingscohier in combinatie met andere gegevens leiden dan ook niet tot de conclusie van een afnemende (economische) macht, maar eerder van het tegendeel. Waarmee niet gezegd wil zijn dat dit geldt voor de gehele periode rond en na 1647 of voor het hele gebied van de Achterhoek.

Onder de groep van eigenaren van erven vinden we naast Berent ten Elshaete nog een tweetal personen, dat over een meer dan middelmatig grondbezit beschikt. Met name zijn dit Jan ten Elshaete op de Vente (verwant aan Berent, mogelijk een zoon ervan) en Tonnis ten Ryckenborgh op het gelijknamige erf. Deze laatste haalt dan nog maar net de 150 schepel. Het erf Ryckenborgh is echter wel het enige, dat het stadium van landbouwbedrijf is ontgroeid en het gebracht heeft tot landhuis. Blijkbaar heeft men er ook in de jaren na 1647 dusdanig goed geboerd dat de Ryckenborghs wat meer aandacht konden besteden aan hun status naar buiten toe. Het landgoed heeft later enige naam gekregen doordat Wildrick (in 1798 één der vijf heren van het Uitvoerend Bewind der Bataafse Republiek) hier zijn laatste levensjaren doorbracht.

De overige eigenaren van erven brengen het in geen geval tot boven de 100 schepel. Eigenaren van katersteden komen in het beste geval tot 50 schepel; hierbij moeten we echter nog wel opmerken, dat met name de bierbrouwers in het dorp wel tot 100 schepel komen. Niet alleen in onze dagen is het beroep van brouwer dus een winstgevende zaak geweest. Dat we nu naast het Grolsch geen 'Reurlsch' bier meer kennen moeten we beschouwen als een trieste speling van het lot.

Vatten we het bovenstaande nog even kort samen dan zien we, dat voor zowel erven als katersteden de groep van boeren en burgers als eigenaar overheerst. De adel en vooral de geestelijkheid blijven ver hierbij achter. Binnen de groep van boeren en burgers bestaan binnen Ruurlo slechts graduele verschillen in grondbezit, afgezien van een drietal uitzonderingen. Van een overheersende klasse binnen deze groep is dan ook geen sprake.

5.4 De verhouding eigendom : pacht

Gegevens omtrent de verpachting kunnen ons een verder inzicht verschaffen over de gang van de zaken in de 17e eeuw. Allereerst is daar dan de verhouding tussen gepachte goederen en goederen in eigen beheer. Per bedrijfssoort (erf of katerstede) kunnen we vaststellen welke vorm van beheer de overhand had.

Daarnaast is er de wijze van pachtbetaling, die ons iets zegt over het belang van het geldverkeer in deze streken. Men kende namelijk verschillende vormen van pachtbetaling, die (afhankelijk van de economische toestand van dat moment) elk hun voor en tegen hadden. Voor meer diepgaande informatie hieromtrent kan ik verwijzen naar een uitgebreid artikel van Roessing¹¹ over de verschillende pachtvormen. Ik zal hier volstaan met een korte opsomming.

Naast de ons vertrouwde geldpacht kende men nog zaadpacht, garfpacht, pacht in natura (andere produkten dan graan) en dienstpacht. Bij zaadpacht moest de pachter jaarlijks een vaste hoeveelheid geoogst zaad afdragen aan de eigenaar. Voor de eigenaar had dit het voordeel dat hij bij hoge graanprijzen in feite een hogere pacht ontving, omgerekend in geldbedragen. Bij lage prijzen veranderde dit uiteraard in zijn tegendeel. We zien dan ook, dat pachtovereenkomsten doorgaans voor een beperkt aantal jaren werden afgesloten. Na deze periode kon de pachtvorm eventueel aangepast worden in een wat lucratiever vorm. In het verpondingscohier worden de opgegeven hoeveelheden pachtzaad via een vaste sleutel omgerekend in geldbedragen. Deze sleutel bestond uit de gemiddelde zaadprijs over de jaren 1620 t/m 1645, met uitzondering van de extreem dure jaren 1630 en 1631. Op prijzen e.d. zullen we later nog terugkomen.

Bij garfpacht moest de pachter een bepaald deel van zijn opbrengst afstaan aan de eigenaar. Dat betekende dat de pacht in feite van jaar tot jaar wisselde met de oogstopbrengst. Men kende hier nog weer verschillende vormen. In Ruurlo komen alleen de zware garf en de lichte (of derde) garf voor. Bij percelen bouwland, gepacht op de zware garf moest de pachter 2 van de 5 op het land staande garven afdragen en bij de lichte gaf 1 op de 3. In Ruurlo is het in alle gevallen zo dat tiendvrije goederen op de zware gaf worden gepacht en de tiendbare goederen op de lichte garf. De tiende was een uit de middeleeuwen stammende belastingvorm, waarbij een tiende deel van de opbrengst van het land moest worden afgedragen. Oorspronkelijk werd de tiende geheven door de kerk ten behoeve van het onderhoud van het kerkgebouw. Later kwamen de tienden veelal in handen van wereldlijke personen. In Ruurlo worden met name het Huis te Schuylenborch en jonker Swaefken uit Olst genoemd als tiendheffers. Overigens vindt ook bij garfpacht omrekening naar geldbedragen plaats volgens een vaste sleutel.

Het is duidelijk dat zaad- en garfpacht alleen betrekking kunnen hebben op het bouwland. Afgezien van één enkele uitzondering kende men in Ruurlo voor het bouwland ook alleen geld-, zaad- en garfpacht. Pacht voor huis, hof en weiland wordt in Ruurlo meestal in geldbedragen voldaan. Hier zien we echter ook nog wel andere vormen van pachtbetaling verschijnen. Een aantal malen is namelijk naast een geldbedrag nog sprake van pachtvarkens (17x), pachthoenders (4x) en bloemen (2x) als onderdeel van de pachtbetaling.

Dienstpacht komt in Ruurlo slechts éénmaal voor, waarbij het niet nader wordt omschreven dan 'enige diensten'. Ook komt het met name bij bedrijven met hoofdzakelijk bouwland wel voor dat voor huis, hof en eventueel weiland in het geheel geen afzonderlijke pacht werd geheven. Omdat er wat de vorm van pachtbetaling betreft een nogal duidelijk verschil is tussen erven en katersteden evenals tussen bouw- en weiland, komen we hier na tabel 6 nog wat gedetailleerder op terug.

Gegevens omtrent de pacht zijn per buurschap en per bedrijfssoort verwerkt in tabel 6. Het gaat hier telkens om aantallen bedrijven in een bepaalde categorie.

Tabel 6. *Verhouding eigendom : pacht*

	erven		katersteden	
	eigendom	pacht	eigendom	pacht
Veldhoek	0	5	4	4
de Haar	0	5	1	4
Formerhoek	4	5	18	22
Rijkenbarg	3	13	16	35
de Bruil	1	5	9	18
Huize Ruurlo	<u>1</u>	<u>0</u>	<u>0</u>	<u>3</u>
	9	33	48	86

Bij zowel de erven als katersteden overheerst duidelijk de pachtvorm. Het feit, dat het merendeel der katersteden op woeste markegronden zijn ontstaan heeft dus niet geleid tot een beduidend groter deel van katersteden in eigen beheer.* Het is dan ook zeer de vraag of het beeld van overtollige boerenzoons die stiekum en illegaal stukjes van de woeste markegronden afsnoepten voor Ruurlo wel opgaat. Men krijgt eerder de indruk van een wat meer systematische ontginning van deze markegronden.

Bekijken we tabel 6 wat nader dan zien we dat de Formerhoek een wat afwijkend beeld vertoont. Hier is voor zowel de erven als de katersteden relatief een groter deel in eigen beheer, zonder dat hier direct een verklaring is voor aan te wijzen.

We zullen nu de wijze van pachtbetaling iets nader bekijken en de verschillen hierin trachten aan te geven tussen bouw- en weiland, tussen erven en katersteden en tussen de verschillende buurschappen. Bij katersteden is het bouwland in 52 gevallen (60%) in geldpacht en in de overige 34 gevallen (40%) in garfpacht. Zaadpacht komt hier niet voor. Hetzelfde beeld geldt voor de losse percelen bouwland, met de aantekening dat hier nog tweemaal sprake is van zaadpacht (voor Bongerts Hoeve - i.t.t. wat de naam doet vermoeden een perceel bouwland zonder huis - en de Steger Camp), terwijl merkwaardig genoeg ook nog éénmaal sprake is van pachthoenders. Voor de Weger Sump, een perceel bouwland van 6 schepel, moeten namelijk naast een pacht van f 15,- ook nog 2 hoenders als extra pacht worden afgedragen. Het is de enige maal dat voor een stuk bouwland sprake is van een andere pachtbetaling dan in geld of graan. Wat het beeld voor de katersteden en de losse percelen bouwland betreft is er weinig onderscheid tussen de buurschappen.

Geheel anders liggen de zaken voor de erven. Wat het hierbij behorende bouwland betreft komt geldpacht slechts 4 maal voor (12%). Deze liggen alle in de Rijkenbargerhoek. Zaadpacht komt ook 4 maal voor (12%), vooral in de Veldhoek bij de drie 'adellijke' erven. Daarnaast nog éénmaal in de Rijkenbargerhoek bij het aloude erf Goetinck. Hier komt zaadpacht dan wel voor bij zes afzonderlijk gepachte delen van het erf. Garfpacht is bij de erven de overheersende vorm, op de Haar, de Bruil en in de Formerhoek zelfs de enige vorm. In totaal komt het 25 maal voor (76%).

Huis, hof en weiland van de katersteden zijn hoofdzakelijk tegen geld gepacht. In slechts 7

* De eigendomsrechten van de woeste markegronden waren in het algemeen niet zo duidelijk omschreven. Men kan zich dan ook voorstellen dat de bewoners van katersteden, gesticht op deze oorspronkelijke markegronden, na verloop van tijd als eigenaren werden beschouwd. Voor Neede lijkt dit het geval te zijn, omdat daar het merendeel van de katersteden genoemd wordt als zijnde eigendom van de bewoner. Voor Ruurlo is dit echter duidelijk niet het geval.

gevallen (8%) is daarnaast nog sprake van pacht in natura. Zes maal gaat het hierbij om één of twee pachtvarkens en éénmaal om pachthoenders.

Het Ribbers goet moet naast het pachtvarken eveneens nog 5 pachthoenders afdragen, terwijl het Dienders goet naast het varken nog een 1/2 pond bloemen aan de eigenaar moet leveren. (Beide genoemde katersteden liggen op de Bruil, maar zijn nu niet meer als zodanig bekend). Dienstpacht komt éénmaal voor, bij de katerstede de Meserie in de buurt van het erf Ryckenborgh. Het gaat hier om 'enige diensten', waarschijnlijk door de pachter te verrichten ten behoeve van Tonnis ten Ryckenborgh. Tweemaal komt het bij een katerstede nog voor dat voor huis, hof en weiland in het geheel geen aparte pacht genoemd wordt. Waarschijnlijk is deze dan bij het bouwland inbegrepen. Losse percelen weilanden tenslotte zijn uitsluitend tegen geld gepacht.

Ook voor het huis, hof en weiland vinden we bij de erven een duidelijk ander beeld. Weliswaar is het in 19 van de 33 gevallen (58%) uitsluitend tegen geld gepacht, bij 11 erven (33%) vinden we naast dit geldbedrag nog een betaling in natura. Hierbij is steeds sprake van één of twee pachtvarkens. Naast twee pachtvarkens moet het erf Hercamp nog 4 hoenders en het erf Kerckwijck nog 2 pond bloemen als pacht afdragen. Een merkwaardige vorm van pachtbetaling vinden we verder nog bij het erf de Geck op de Bruil. Naast een pachtvarken moest de pachter hier nog de volgende produkten leveren aan de eigenaar, in dit geval de Heer van Ruurlo: 4 pond suiker, 1/2 pond peper, 1/2 pond gember en 4 pond vlas. Afgezien van het vlas zijn dit uitheemse produkten. Het is dan ook vreemd dat de Heer van Ruurlo de levering ervan regelde via een pachtcontract. Men zou zeggen dat hem wel directere wegen ter beschikking stonden voor het verkrijgen van deze produkten. Waarop deze vreemde relatie tussen het erf de Geck en het kasteel berust is me dan ook niet duidelijk. Ook bij de erven komt het overigens nog 3 maal voor dat geen aparte pacht wordt vermeld voor huis, hof en weiland. Wat de pachtvorm voor huis, hof en weiland betreft is er nagenoeg geen verschil tussen de buurschappen. De genoemde afwijkingen van geldbedragen alleen zijn regelmatig over het gehele gebied van de marke verdeeld.

5.5 Verbouwde gewassen, prijzen, opbrengsten

Een aanduiding voor de gewassen welke werden verbouwd vinden we in hun vermelding bij zaadpacht en bij de diverse bezwaren (dit zijn uit eerdere tijden stammende lasten - men zou kunnen zeggen hypotheek - die op de bedrijven rusten). Hoewel geen exacte conclusie valt te trekken over de onderlinge verhouding waarin deze granen werden verbouwd en hun belang voor de boer, kunnen we toch globaal wel wat aanwijzingen vinden. Rogge en haver worden het meest genoemd, op afstand gevolgd door boekweit. Dit zullen dan ook wel de belangrijkste graansoorten geweest zijn die verbouwd werden. Verder worden nog een enkele maal gerst, vlas, raapzaad en lijnzaad (eveneens afkomstig van de vlasplant) genoemd.

Ook andere produkten als veldgewassen komen we wel tegen. Diverse málen is nog sprake van was dat aan de kerk geleverd moest worden, blijkbaar voor de aanmaak van kaarsen. De bijenteelt zal dan ook wel veelvuldig beoefend zijn. Het is bekend dat sommige erven het recht hadden in het Ruurlose Broek bijenkorven te plaatsen⁶. Wat de levende have betreft is vooral sprake van varkens en hoenders. De katerstede Kossers Camp (Koskamp) moest bovendien nog een gans leveren aan de Heer van Ruurlo. Er wordt speciaal vermeld, dat het een vette gans moet zijn. Mensen die zich boven de middelmaat verheven achten, eisen immers altijd het beste deel van de voorzieningen voor zich op, en wat dat betreft is de mens nog niet veel veranderd. Koeien worden nergens specifiek genoemd, wat niet zo vreemd is omdat deze zich nauwelijks lenen voor pachtbetalingen. Maar evenals in mindere mate paarden zijn ze zeker wel algemeen aanwezig geweest. De aardappel werd in 1647 in Ruurlo waarschijnlijk nog niet verbouwd. Deze komt oorspronkelijk uit Amerika. Ze was in de 17e eeuw al wel bekend in Europa, maar zou zich pas na 1800 ontwikkelen tot ons volksvoedsel nummer één.

Wat waren nu zoal de prijzen van deze produkten en dan vooral hun onderlinge verhouding?

Voor de meeste produkten werd een vaste prijs aangehouden om de omrekening naar geldbedragen te vereenvoudigen. Deze prijzen waren berekend uit het gemiddelde van de jaren 1620 t/m 1645, uitgezonderd de twee extreem dure jaren 1630 en 1631¹⁰. Afgezien van enkele niet te verklaren uitzonderingen voor wat betreft rogge werd in Ruurlo steeds van deze vastgestelde prijzen uitgegaan. Voor enkele produkten (raapzaad, lijnzaad) was blijkbaar geen vaste prijs gesteld, althans deze worden niet genoemd. Het waren waarschijnlijk dan ook geen gangbare produkten. Hier zal men, naar ik aanneem, de omrekening hebben uitgevoerd op basis van de prijs in 1647.

In onderstaande tabel zijn nu allereerst van genoemde produkten de prijzen weergegeven zoals die vermeld zijn in het afschrift dat Kreyneck¹⁰ van het verpondingscohier heeft gemaakt. Voor een paar produkten worden verschillende prijzen genoemd, deze was hier blijkbaar nog afhankelijk van de soort en de kwaliteit.

rogge	f 4,89 per mud
haver	f 2,65 per mud
boekweit	f 4,00 per mud
gerst	f 4,00 per mud
vlas	f 0,30 per pond (ook wel f 0,35 of f 0,40)
bloemen	f 3,00 per pond (ook wel f 6,00 of f 7,00)
was	f 0,60 per pond
suiker	f 0,75 per pond
peper	f 0,75 per pond (ook wel f 1,00)
gember	f 0,75 per pond

Prijzen voor enkele produkten en dieren zoals die berekend zijn uit het verpondingscohier voor Ruurlo.

lijnzaad	f 84,00 per mud
raapzaad	f 6,00 per mud
varkens	f 4,50 per stuk (een enkele maal f 6,00)
hoenders	f 0,20 per stuk
ganzen	f 1,00 per stuk

Dat de prijzen een wat bescheidener karakter hebben dan tegenwoordig zal ons niet verbazen. Globaal genomen zijn de prijzen in ruim drie eeuwen net een factor 10 gestegen, waarbij in de onderlinge waardering van de produkten geen schokkende veranderingen zijn opgetreden. Een uitzondering hierop wordt gevormd door de varkens, die t.o.v. 1647 wel 50 maal zo duur zijn geworden. In onze consumptiemaatschappij is het varken (d.w.z. in zijn gefatsoeneerde vorm, als schnitzels en carbonades op onze borden) dus beduidend in aanzien gestegen. Een andere opmerkelijke uitzondering vinden we bij de suiker. Het is toch verrassend dat de hedendaagse prijs ervan nauwelijks hoger ligt dan in 1647. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in het feit, dat de suiker in 1647 een uitheems produkt was, afkomstig van suikerriet. Toen men hier te lande op grote schaal suikerbieten ging verbouwen zal de prijs relatief veel lager zijn komen te liggen. Gezien het veelvuldig voorkomende tandbederf en de bedenkelijke omvang van veel mensen ware het misschien beter geweest, dat ook de suiker minstens een factor 10 in prijs was gestegen.

Hoewel nergens opbrengsten worden genoemd kunnen we deze toch wel bij benadering vaststellen aan de hand van bedrijven waar zaadpacht werd geheven. Hierbij maken we dan gebruik van het feit dat in Ruurlo voor tiendbare percelen steeds de derde garf werd gegeven en voor tiendvrije percelen de zware garf. We stellen nu voor de tiendbare percelen de vermelde zaadpacht gelijk aan de derde garf en voor de tiendvrije percelen aan de zware garf. Als voorbeeld: het erf de Hoeve in de Veldhoek heeft een oppervlakte van 13 molder bouwland en is tiendvrij. Als zaadpacht werd betaald 16 molder rogge, 16 molder boekweit en 2 molder haver, tesamen 34 molder. We stellen deze 34 molder nu gelijk met de zware garf, oftewel $\frac{2}{3}$ deel van de opbrengst. Deze opbrengst wordt dan 85 molder op een

oppervlakte van 13 molder. De verhouding zaai-zaad : zaadopbrengst is dan 1 : 6,54. Men kan aanvoeren dat dit een wat twijfelachtig gegoochel met getallen is. Daar kan ik tegenover stellen dat een nauwkeurige bepaling van opbrengsten aan de hand van een momentopname zo-wie-zo niet mogelijk is. De opbrengsten verschilden immers van jaar tot jaar en bovendien waren ze afhankelijk van de kwaliteit van de grond. Daar komt nog bij dat de genoemde graansoorten verschillen in hun opbrengst. Haver is bijv. lichter en geeft uitgedrukt in mudden (dus volume-eenheden) een hogere opbrengst voor een bepaald stuk land. (Uitgedrukt in kilo's scheelt het echter niet zo veel). Zolang er dus sprake is van een globale aanduiding is de door mij gevolgde werkwijze niet meer verwerpelijk dan de door Saaltink gevolgde en ogenschijnlijk wat exactere procedure. In tabel 7 zijn de volgens eerder genoemde rekenmethode verkregen waarden voor de opbrengsten weergegeven.

Tabel 7. Berekende opbrengsten van bouwlanden in Ruurlo.

	omschrijving	tiendbaar	oppervlakte		opbrengst	
			mld	mld	mld	relatief
Levenstroef	erf	–	8	20	50	1:6,25
't andere Levenstroef	erf	–	8	24	60	1:7,50
de Hoeve	erf	–	13	34	85	1:6,54
Bongerts Hoeve	los land	+	3	8	24	1:8,00
Steger Camp	los land	–	5	12	30	1:6,00
Goetinck	erf	–	2½	8½	21,25	1:8,50
Goetinck	–	–	2	5½	13,75	1:6,88
Goetinck	–	–	1½	5	12,5	1:8,33
Goetinck	–	–	3¼	10½	26,25	1:8,08
Goetinck	–	–	2¼	6¼	15,63	1:6,94
Goetinck	–	–	2	6	15	1:7,50

(Van alle hier genoemde bouwlanden wordt rogge en boekweit als zaadpacht gegeven. Alleen bij de Hoeve daarnaast ook nog haver).

De gevonden waarden voor de opbrengsten in Ruurlo lijken iets hoger of gelijk te liggen aan die voor Neede. De relatieve opbrengsten in Ruurlo ontlopen elkaar niet zo erg veel en liggen alle tussen de 6,0 en 8,5. In vergelijking met wat in het begin van deze eeuw als gemiddelde werd aangenomen liggen de waarden wel een factor 3 à 4 lager¹². Voor rogge bijvoorbeeld rekende men in 1924, en ook nu nog, met een opbrengst van ca. 40 mud per ha goede grond, waarbij dan nog aangetekend moet worden dat de gebruikte hoeveelheid zaai-zaad per oppervlakte-eenheid lager ligt dan in 1647. Al met al maken de gevonden opbrengsten duidelijk dat het zeker geen vetpot was bij onze voorouders in de 17e eeuw. Dat we deze tijd in de geschiedenisboekjes aangeduid vinden als de Gouden Eeuw lijkt dan inderdaad nogal ironisch en misplaatst, tenminste waar het onze agrarische Achterhoek betreft.

Bij het doorgronden van het verpondingscohier en het verwerken van de gegevens hieruit voor Ruurlo heb ik een dankbaar gebruik gemaakt van de kennis en ervaring van de heer Saaltink op dit gebied. Het is dan ook niet meer dan gepast om vanaf deze plaats mijn erkentelijkheid hiervoor uit te spreken.

Bronnen en literatuur

¹ Saaltink, H. W., Neede anno 1646, Archief 1976.

² Register op de leenaktenboeken van het vorstendom Gelre en graafschap Zutphen - het kwartier van Zutphen, nr 30.

³ Slichter van Bath, B. H., Geschiedenis van de nederzettingen in de graafschap Zutphen, Gelre, deel 48 (1946).

⁴ Reinders O. F. M., M., Withmundi Wichmond 794-1968, Zutphen 1968.

Thielen, Th. A. M., Bijdrage tot de geschiedenis van de katholieke enclave Groenlo-Lichtenvoorde, Zutphen 1966.

⁵ Register op de leenen van het Huis Bergh, nr 195.

⁶ De mark en het broek van Ruurlo; de mark van Ruurlo, Rijksarchief Gelderland, Aanw. 1930, nr 22.

⁷ Pardijs, A. D., Het wapen van de gemeente Ruurlo, Archief 1969.

⁸ Roessingh, H. K., Hoe zijn de Gelderse verpondingscohierien uit het midden van de 17e eeuw ingericht, Gelre, deel 63 (1969).

⁹ Roessingh, H. K., Gelderse landmaten in de 17e en 18e eeuw. Een empirische benadering, Bijdr. en Meded. betreffende de geschiedenis der Nederlanden, Vol 83, Utrecht 1969.

¹⁰ Handschrift Kreynck: afschriften van de verpondingscohierien van het kwartier van Zutfen, 1646-1650. Oud-archief Zutfen.

¹¹ Roessingh, H. K., Garfpacht, zaadpacht en geldpacht in Gelderland in de 17e en 18e eeuw, Gelre, deel 63 (1969).

¹² Dr. Starings Almanak voor den Nederlandschen Landman, 1924.

GROOTMOODERS KABINET

DOOR J. KUPPER TE EIBERGEN

't Groote kabinet, enkele eeuwen al old,
'n Prachtig stuk wark van wagen schötten eeken holt,
An de boetenkant met kunstig snieewark op esmukt,
Waor een meisterhand een eegen stempel op hef edrukt,
Bargt in zich de geschiedenis van veur menseheugenis trugge
Sloeg tussen moeder en dochter een oer sterke brugge,
O, as dat Kabinet oet zich zelf us kon praoten,
Stille zoi luusteren, ok het vraogen nieet laoten,
Grotmoo wet heel völle oet de inhold ons te vertellen,
Praot veur de voest weg, zonder eur geheugen argens te kwellen,
Een nieet te ummeschreeven taal sprekt ons zo völle dingen,
Toch zoi wal geerne in al de geheimen deur willen dringen,
Rollen linnen, lakens, slopen, met prachtige kant,
Op emaaft en zo vaak estreeld deur grotmooders hand,
Kanten knipmutesen, met lint nog versierd,
Veur hoogtiedagen, of as ter feest wodden evierd,
Slichte mutsen, as ter rouw wodden van kracht,
As ter een familielid van af het liekspier wodden edracht,
Vake, heel vake hef grotmoo veur dit Kabinet al estaon,
Met vochtige ogen euren blik aover dit moois hen laoten gaon
Aover al dat liefs dat ze met zo völle zorg hef bewaard,
Veur alles zorgen ligt helemaole in euren vrouwelijken aard

Het viefde geslacht spölt noo biee grotmooders kast,
Kinder en, het kabinet, dat zoo mooi biee grotmoeder past.
Geslachten hebt hier elaeft, eur zegjen ezegd,
Zoo völle hebt hier eur heufd veur altied neer elegd.